

IKKI TOMONLAMA SOLIQQA TORTISHNING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISHI

Xasanjonov Ismoiljon A‘zamjon o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti 1-kurs magistratura bosqichi talabasi

Email: ismoiljonkhasanjonov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ikki tomonlama soliqqa tortishning paydo bo‘lishi, rivojlanishi hamda ikki tomonlama tizimini isloh qilish bosqichlari va uning zaruriyati o‘chib beriladi.

Kalit so‘zlar: *Soliqlar, iqtisodiyot, jismoniy va yuridik shaxslar, moliya, xalqaro huquqiy munosabatlar, rezident, iqtisodiy funktsiya, xarajat.*

KIRISH

Har qanday davlatning iqtisodiy faoliyati va uning funktsiyalarining asosiy prinsilaridan biri bu - soliq tizimini tashkil etish va soliq yig‘ishdir. Davlatlarda soliqqa tortish tuzilishi va moliyani tashkil etishning mohiyatini tushunmasdan turib, ikki tomonlama soliqqa tortishning paydo bo‘lishi va undan ham ko‘proq oldini olish yoki yo‘q qilish omillarini tushunish qiyin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Rivojlanishining dastlabki bosqichlarida amalda dunyoning turli mamlakatlarida moliya va moliya fanlari amalda soliqlar bilan birlashtirilgan. Bu borada S.I.Ilovayskiy shunday ta‘kidlaydi: “Smit fanni moliyalashtirishda uning asosiy qoidalarini ajoyib tarzda aniq shakllantirish orqali katta xizmat ko‘rsatdi, ulardan ba‘zilari, masalan, Smit tomonidan taklif qilingan soliqqa tortish tamoyillari hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda¹.

¹ Ilovayskiy S.I. Textbook of Financial Law. Edition 4-th. Odessa: The Typesetting and Lithography of A.F. Sokolovsky, 1904. C. 3.

Soliqlar va soliqqa tortish davlat bilan barqaror birlashtirilgan, bunga P. Prudonning "mohiyatiga ko'ra soliqqa tortish masalasi davlat masalasidir" deb ta'kidlagan fikrlari dalolat beradi¹. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiysining 149-moddasiga ko'ra "O'zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlarni joriy qilish huquqi O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisiga tegishlidir". Tarixan soliqlarning vazifasi va tabiati haqidagi g'oyalar o'zgargan bo'lsa-da, ularni yig'ish davlatning suveren hokimiyatiga vositachilik qiluvchi iqtisodiy funktsiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, soliqlar va soliqqa tortish davrlar davomida "tartibga solish sohalaridan biriga tegishli bo'lib, tashqi huquqiy muhitning unga nisbatan ta'siri imkon qadar to'xtatilgan yoki cheklangan". Bu kuzatish ma'lum darajada hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Shu munosabat bilan xorijiy va mahalliy olimlar bir-biri bilan hamjihatlikda: "Xalqaro soliqqa tortishda davlat suvereniteti masalasini ko'tarmasdan muhokama qilinadigan biron bir muhim masala yo'q"² deb hisoblaydilar.

Soliqqa tortishdan ko'ra suverenitet bilan chambarchas bog'liq bo'lgan huquq sohasi yo'q".¹ Shu bilan birga, davlatlar tomonidan soliq tizimlarining ishlashi uchun asoslarni o'rnatishda suveren irodani inkor etish mubolag'a bo'lib ko'rinadi, bu esa xalqaro hamkorlikning faollashuvi natijalarini mutlaqlashtirishga, iqtisodiyot va moliyaning xalqarolashuviga olib keladi. "Soliq tizimlarini shakllantirishda fiskal izolyatsiya va me'yoriy izolyatsiya davri o'tmishda qoldi".

Iqtisodiy faoliyat sub'ektlari tomonidan har bir davlat tomonidan savdo va boshqa operatsiyalar jarayonida turli davlatlarda soliq to'lash odatiy amaliyotga kiritilgan bo'lib, xarajatlar zarur xarajat sifatida qabul qilingan. Bunday holda, ikki tomonlama soliqqa tortishning paydo bo'lishining asosiy nuqtasi xalqaro munosabatlar mavjudligi ob'ektiv haqiqati bo'lib, uning doirasida turli davlatlarning sub'ektlari moddiy yoki

¹ Rydnina M.N., Vasilevskii E.G., Golosov V.V. et al. History of economic doctrines. Textbook. - Moscow: Higher School, 2003.

² Demin A.V. Principle of certainty of taxation: Monograph. Moscow: Statute, 2015//Access from ConsultantPlus.

nomoddiy foyda keltiradigan faoliyat turini amalga oshiradilar. Bundan kelib chiqqan holda, xalqaro miqyosda barcha soliqqa tortish dastlab nazariy, ba'zan esa amaliy jihatdan ikki yoki hatto ko'p bo'lishi kerak edi. Biroq, ikki tomonlama (ko'p martalik) soliqqa tortishning o'zi davlatlararo munosabatlarda ob'ektiv haqiqat sifatida mavjud bo'lsa-da, davlatlar bir-biridan nisbiy izolyatsiya qilinganligi va ularning to'liq mustaqilligini ta'minlashda bunday omilning ichki qonunchilikka sezilarli ta'siri yo'q hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy muammo sifatida ikki tomonlama soliqqa tortishning konturlari hali paydo bo'lmagan. Ikki tomonlama soliqqa tortish yuki ma'lum bir davlat fuqarolariga ham, boshqa davlatlarning fuqarolariga (rezidentlariga) ham soliq to'lash majburiyati yuklanganida, davlatlararo darajada maxsus tartibga solish talab qilinadi. Birinchi davlatning hududi xalqaro savdo aloqalari rivojiga to'siq bo'ladi, chunki ularning hajmi o'sib, kengayib, murakkablashib boradi. Ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy muammo sifatida ikki tomonlama soliqqa tortishning konturlari hali paydo bo'lmagan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Turli davlatlarning soliq nizolarini hal qilish amaliyotini o'rganish natijasida ekspertlar "xalqaro munosabatlarda ikki tomonlama soliqqa tortishning quyidagi sabablarini keltiradilar:

- 1) bir xil shaxsni (yuridik yoki jismoniy shaxsni) ikki yoki undan ortiq mamlakatlarda rezident sifatida tan olish;
- 2) ikki yoki undan ortiq davlatlarda kelib chiqish manbasiga ega bo'lgan bir xil daromad/mulkning kvalifikatsiyasi;
- 3) davlatlar o'rtasidagi daromadlarning ta'riflari, tasniflari va turlaridagi farqlar;
- 4) amalga oshirilgan xarajatlar uchun chegirma berish tartibi va miqdoridagi farqlar;
- 5) bir davlatda yashash mezonlari bo'yicha, boshqasida esa daromad manbai tamoyili bo'yicha bir xil daromad/mulkni soliqqa tortish;

6) manfaatdor mamlakatlardan birining milliy qonunchiligida boshqa davlatda to‘langan soliqlarning ayrim turlarini hisobga olish qoidalarining yo‘qligi¹.

Bunday fikr xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan xalqaro operatsiyalarni amalga oshirishda qo‘shma omil sifatida ikki tomonlama soliqqa tortishga nisbatan soliq solishning joriy holati va huquqiy tartibga solishning joriy holatini aks ettiradi. Agar turli davlatlar va jahon xo‘jalik tizimidagi iqtisodiy va huquqiy taraqqiyotning oldingi bosqichlari haqida gapiradigan bo‘lsak, dastlabki yondashuv, shubhasiz, soliq va yig‘imlarni yig‘ishning hududiy boshlanishiga asoslangan edi. Ikki tomonlama (ko‘p martalik) soliqqa tortishga munosabat, iqtisodiy munosabatlarga to‘sqinlik qiluvchi haqiqatan ham mavjud hodisa sifatida, shartli ravishda, bir tomondan, tarixiy, ijtimoiy va iqtisodiy (ob’ektiv) ga bo‘linadigan ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatdi. Davlatlararo siyosiy-huquqiy (sub’ektiv), ya’ni davlatlarning maqsadli faoliyatidan kelib chiqadigan soliqqa tortish evolyutsiyasining rivojlanish jarayoni va bosqichlarini farqlash va soliqqa tortishda xalqaro hamkorlik haqida turlicha qarashlar mavjud. V.M. Pushkareva soliqqa tortish evolyutsiyasini to‘rtta davrga ajratib ko‘rsatadi:

- 1) qadimgi dunyo va o‘rta asrlarning iqtisodiy tizimlarini o‘z ichiga olgan davr;
- 2) 17-asr oxiri - 19-asrning ikkinchi yarmi - soliqqa tortishning rivojlanish davri;
- 3) XX asr boshlarida zamonaviy soliq tizimini qurish davri;
- 4) XX asr oxiri - soliq siyosatini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalarining boshlanishi².

Soliqqa tortish sohasidagi xalqaro huquqiy munosabatlarni davrlashtirishga kelsak, tegishli muddat ob’ektiv ravishda ancha qisqaroq ko‘rinadi. Turli manbalarda bu tarixiy davr nisbatan qisqa - ikki asrdan kamroq vaqt deb ta’riflanadi. A.I. Pogorletskiy soliq sohasidagi davlatlararo hamkorlik (milliy soliq tizimlarining yaqinlashishi) rivojlanishining to‘rtta asosiy vaqtinchalik bosqichini ajratib ko‘rsatadi:

- 1) 19-asrning 2-yarmi. - 1913 yil (Birinchi jahon urushigacha);

¹ Rosenbloom H.D. Sovereignty and the Regulation of International Business in the Tax Area // Canada - United States Law Journal. 1994. Vol. 20. P. 267.

² Babanin V.A., Voronina N.V. Double taxation and tax evasion as international problems // All for accountant. 2007, № 10 (202). C. 34.

- 2) urushlararo yigirmanchi yillar (1919-1939) va Ikkinchi jahon urushi davri);
- 3) 1940-yillarning 2-yarmi (ikkinchi jahon urushidan keyin) - 1990-yillarning o'rtalari;
- 4) 1990-yillarning 2-yarmidan hozirgi kungacha".

Yuqoridagi xulosalar bilan bog'liq holda, bir qator fikrlarni ta'kidlash lozim. Birinchidan, soliq hamkorligini xalqaro huquqiy tartibga solishning mohiyatini "milliy soliq tizimlarining yaqinlashuvi" deb tasniflash qiyin, chunki hozirgi vaqtda ham, yaqin kelajakda ham turli davlatlarning soliq tizimlarini "mos kelishi yoki birlashishi" mumkin emas. Ikkinchidan, ushbu sohadagi xalqaro hamkorlikning muhim bosqichlarini bayon qilish, shubhasiz, foydalidir. Shu bilan birga, ularni oddiy bosqichlarga bo'lish emas, balki ma'lum bir davrda hukmronlik qiladigan asosiy omillar va xususiyatlarni ko'rsatish muhimdir.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, soliqqa tortish mexanizmi har bir davlatning ichki boshqaruv tizimiga oid hisoblanib, mazkur masalani davlatlar mustaqil tarzda qaror qabul qiladilar. Ammo ikki tomonlama soliqqa tortish nafaqat fuqarolarga balki davlatning iqtisodiyotiga ham teskari ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi globallashuv davrida esa ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish har bir davlatning tashqi siyosatidagi asosiy masalalaridan biriga aylangan. Shu sababli mazkur sohada xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, soliqqa tortishning muqobil mezanizmlarini ishlab chiqish juda ham zarur.

FOYALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi
3. Ilovaysky S.I. Textbook of Financial Law. Edition 4-th. Odessa: The Typesetting and Lithography of A.F. Sokolovsky, 1904. C.
4. Rydnina M.N., Vasilevskii E.G., Golosov V.V. et al. History of economic doctrines. Textbook. - Moscow: Higher School, 2003
5. Demin A.V. Principle of certainty of taxation: Monograph. Moscow: Statute, 2015//Access from ConsultantPlus.
6. Rosenbloom H.D. Sovereignty and the Regulation of International Business in the Tax Area // Canada - United States Law Journal. 1994. Vol. 20. P. 267
7. Babanin V.A., Voronina N.V. Double taxation and tax evasion as international problems // All for accountant. 2007, № 10 (202). C. 34.